

ФІНАНСОВО–КРЕДИТНА І ГРОШОВА ПОЛІТИКА

УДК 368.01
JEL Classification: E1, G18, G20, G22

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.5-6.15

Нікіфоров П.О.,
д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Гладчук О.М.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту,
Кучерівська С.С.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ФОРМАЛЬНІ ТА НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ СТРАХОВОГО РИНКУ

Nikiforov P.O.,
*dr.sc.(econ.), professor, head at the
department of finance and credit,*
Hladchuk O.M.,
*cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the
department of finance and credit,*
Kucherivska S.S.,
*cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the
department of finance and credit,*
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FORMAL AND INFORMAL INSURANCE MARKET INSTITUTIONS

Постановка проблеми. Дослідження суті, видів та ролі інститутів в економіці відбувається в межах інституційної теорії, яка динамічно еволюціонує разом із еволюцією суспільства. У своїх наукових доробках економісти пріоритетно досліджують при цьому формальні інститути, тоді як неформальні переважно стають об'єктом дослідження інших наук. Сучасність все більше звертає увагу на те, що людину неможливо описати лише кількісними вимірами. Її поведінка визначається багатьма, так званими нефінансовими показниками, що відображають емоційний стан, характер, вподобання, освіту, звички та традиції. Все в більшій мірі внутрішньо-індивідуальні характеристики людини враховуються маркетологами, менеджерами різних компаній, що дає можливість ширше зважати на потреби клієнтів, здібності та особливості працівників тощо. Безперервний розвиток людства тісно пов'язаний з постійними інституційними трансформаціями, які є і результатом, і стимулом до нових змін, ускладнення усіх форм взаємовідносин між економічними суб'єктами в різних сферах життя та діяльності.

Однією з таких важливих сфер є страхування. Саме воно забезпечує захист життя, здоров'я, майна громадян, безперервність виробничого процесу, відображає набутий суспільством рівень життя. Однак рівень поширення страхування і розвитку страхового ринку в різних країнах визначається типом економіки, особливостями національного законодавства, традиціями і звичаями, рівнем добробуту. Відповідно, дослідження формальних і неформальних інститутів, під впливом яких сформувався та функціонує на даний час страховий ринок, має важливе значення з точки зору розуміння проблем його розвитку і пошуку шляхів їх вирішення, активізації відповідних процесів та повного використання потенціалу страхування для економіки країни, юридичних та фізичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з основоположників сучасної інституційної теорії є Д. Норт [1]. Аналізуючи вплив різних факторів на економічну поведінку людей, він дав визначення поняття «інститут», а також описав відмінності між формальними та неформальними

інститутами. Вагомий внесок у інституційні дослідження економічних явищ і процесів, зокрема на міжнародному рівні, належить нідерландському соціологу Г. Хофстеде [2]. На основі значного факторного аналізу дослідник сформував комплекс індексів, які кількісно характеризують культурні особливості членів суспільства та дають змогу провести порівняння різних країн чи регіонів, аналізувати вплив на економічний розвиток існуючих неформальних інститутів. Цікавими є дослідження А. Олейника [3], Т. Вуколової, Р. Нурєєва, які, концентруючись на вивченні неформальних інститутів, виокремлюють ментальність як найбільш вагомий неформальний інститут.

Серед праць українських науковців у напрямку інституційних досліджень варто виокремити доробки Леоненка П., Чухна А. [4], Юхименка П., Нікіфорова П. [5], які поглибили загальнотеоретичне визначення суті поняття «інститут», охарактеризували особливості сучасних інституційних змін. Гриценко О., Золотарьова Ю. [6] та Коваленко Ю. [7] досліджували особливості функціонування неформальних інститутів в економічній системі.

Страховий ринок з інституційних позицій досліджували такі вітчизняні науковці, як: Андрєєва О. [8], Віленчук О. [9; 10] та Слободянюк О. [11]. Однак, в своїх працях вони переважно зосередились на теоретичному визначенні базових понять страхового ринку з позицій інституціональної теорії, на інституційних перетвореннях, які відбувались на українському страховому ринку та узагальненій характеристиці його інститутів (в основному формальних). Попри значну зацікавленість науковців інституційними напрямками дослідження, недостатньо вивченими залишаються питання формування і функціонування страхового ринку під впливом формальних і неформальних інститутів. Потребують адаптації теоретичні підходи щодо визначення суті, різновидів та впливу формальних і неформальних інститутів з урахуванням специфіки функціонування страхового ринку.

Постановка завдання. Метою статті є визначення суті, різновидів та ролі формальних і неформальних інститутів страхового ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує багато наукових підходів до трактування суті інститутів та їх класифікацій. Виникнувши в соціології, дане поняття стало об'єктом і економічних наукових досліджень в межах старого і нового інституціоналізму. Представник так званого «інституційного буму», американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1993 р. Д. Норт зазначав, що «інститути – це «правила гри» в суспільстві, які організують відносини між людьми і структурують стимули обміну в усіх його сферах: політиці, соціальній сфері або економіці» [1]. На його думку, саме інститути, охоплюючи формальні правила і неформальні обмеження, а також певні способи примусу до їх виконання, визначають загальні правила функціонування/існування в економічному суспільстві.

Український дослідник Чухно А. А. наголошує, що «сукупність формальних і неформальних інститутів формує таку їх структуру, яка адекватна структурі економіки і суспільства, відображає систему виробничих і суспільних відносин і є їх реалізацією» [4, с. 206].

Неформальні інститути є «неписаними» нормами та правилами поведінки, яких дотримується більшість членів суспільства. Вони реалізуються через суспільні домовленості, загальноприйняті обмеження. Їхніми специфічними ознаками є узагальненість формулювання, значна персоніфікація, відсутність жорстких санкцій за їх порушення, висока інерційність, незначна керованість, змінність та маневреність.

Формальні інститути є чітко визначеними, оскільки мають конкретні регулюючі механізми і системи взаємозв'язків, а от неформальні інститути можуть існувати безконтрольно, без конкретних визначених меж впливу, однак досить тривалий період часу, з'являючись і зникаючи при відповідних умовах розвитку. Саме тому немає чіткого визначення і переліку неформальних інститутів у різних суспільно-економічних сферах, що спричиняє різноманітні наукові дискусії. До них переважно відносять: звички, традиції, релігію та ментальність.

Погоджуємось з науковцями Олейником А. М. та Коваленко Ю. М., що найбільш вагомим неформальним інститутом є економічна ментальність. Її визначають як найбільш узагальнену характеристику розвитку економіки, що зумовлює абстрактність трактування. Зокрема, Олейник А. М. вважає, що: «базовим неформальним інститутом є економічна ментальність, яку характеризують як специфіку свідомості населення, яка складається історично і проявляється в єдності свідомих і несвідомих цінностей, норм і установок, що відображаються в поведінці населення» [3]. Коваленко Ю. М. у ментальність включає «стереотипи споживання, норми і зразки взаємодії, організаційні форми, ціннісно-мотиваційне ставлення до праці та багатства, ступінь сприйняття (або несприйняття) закордонного досвіду тощо» [7, с. 60].

Економічна ментальність є доволі гнучкою і її можна швидко коригувати при наявності політичної волі та дієвості регуляторних елементів формальних інститутів. Адже економічна поведінка одних і тих же індивідів може бути абсолютно протилежною у різних умовах та країнах при існуванні одних і тих же формальних інститутів. При різних рівнях дієвості системи контролю і санкцій зникають хабарництво, корупція, ухилення від сплати податків, рейдерство тощо.

Будучи передумовою і результатом розвитку економіки та інших суспільних сфер, інститути, формальні та неформальні, по-різному співвідносяться. Так, Гриценко О. А. і Золотарьова Ю. І. зазначають, що неформальні інститути по відношенню до формальних можуть бути:

– допоміжними, коли вони заповнюють прогалини, що утворюються при існуванні формальних інститутів;

– акомодативними, тобто створювати мотиви для поведінки, що змінює наслідки існування формальних інститутів без їх прямого порушення, поєднувати інтереси суб'єктів з формальними правилами;

– конкуруючими, які з'являються, коли формальні інститути стають мало результативними та потребують змін, потрапляючи в систему діючих формальних інститутів, конкуруючи з ними;

– заміщувальними, які виникають при існуванні недієвих формальних інститутів та беруть на себе їх роль у періоди становлення нових форм [6, с. 226-227].

Отже, неформальні інститути можуть доповнювати формальні, а можуть і суперечити їм, тому що впроваджуються такі неформальні правила непримусово і безконтрольно (на відміну від формальних правил) та мають довготривалий еволюційний характер. Неформальні інститути стають доміантними в умовах інституційного дисбалансу, значної інституційної невизначеності, причинами яких є імпорт формальних інститутів, особливо без супроводу імпорту капіталу, належної політичної волі та сприятливих зовнішніх умов. Кожен економічний агент має вільний вибір використання формальних чи неформальних інститутів. Мотивом такого вибору є обсяги витрат, які супроводжують дотримання правил, тобто обсяги трансакційних витрат. Якщо дотримання формальних правил буде дорожчим, то обиратиметься альтернатива у вигляді неформального інституту, що може спричинити збільшення корупції та тіньового сектору економіки. Відповідно, обсяги тіньової економіки є специфічним показником якості сформованої інституційної системи та роботи формальних інститутів.

Однак, вирішення ситуації, навіть повною зміною формальних інститутів, не відбудеться. При недостатньому контролі за роботою формальних інститутів, їх результативність може зводитись нанівець, адже неформальні інститути (поведінка, звичаї) неможливо змінити швидко чи примусово. Відповідно, головною умовою досягнення успіху у розбудові суспільно-економічної системи є дотримання балансу при використанні різних формальних і неформальних інститутів, враховуючи їх рівні розвитку та направленість дії, врахування наявного рівня технологічного розвитку, соціальних і політичних умов функціонування.

Для страхового ринку наявні інститути – це, з одного боку, всі задіяні в страховій справі суб'єкти, як-то страхові компанії, страхові посередники, брокери, агенти, органи нагляду, які діють в рамках існуючого законодавства, а з іншого боку – усталені звичаї та суспільні норми, які характеризують страхову культуру, страхову свідомість, етику бізнесменів та найманих працівників тощо. Інституціоналізація страхового ринку виступає як постійний процес пошуку оптимального поєднання формальних і неформальних інститутів, причому бажано, щоб це був процес поступового втілення в формальних інститутах усього «суспільно позитивного» із неформальних інститутів та відкидання («вибраковування») усього «суспільно негативного» із останніх. Така інституціоналізація організовує і регулює суспільні відносини у страховій сфері, формалізує і стандартизує суспільні комунікації щодо всіх видів страхування, сприяє формуванню правильної культури споживання страхових продуктів.

Досліджуючи розвиток і функціонування страхового ринку як частини економічної системи держави, багато дослідників не просто відзначають при цьому вагомий вплив формальних і неформальних інститутів, а наголошують, що саме у процесі їх взаємодії ринок функціонує, забезпечується виконання укладених страхових договорів. З точки зору інституційної теорії, страховий ринок функціонує під впливом різних інститутів та механізмів, які знижуючи трансакційні витрати, сприяють купівлі-продажу і споживанню страхових послуг, структуруючи поведінку економічних суб'єктів. Усі вони, як зазначає Андреева О. І., «мають спільну мету й виконують притаманні їм функції» [8, с. 52]. А Віленчук О. М. наголошує, що лише доповнюючи один одного. Формальні і неформальні інститути забезпечують «...необхідну конфігурацію взаємовідносин між страховиками, страхувальниками та державою з метою формування та функціонування сталого розвитку страхового ринку» [9, с. 91].

При цьому формальні інститути страхового ринку набувають чіткої, фіксованої, регульованої форми з публічними механізмами захисту, вони є обов'язковими для виконання всіма задіяними економічними суб'єктами. Існують чітко визначені механізми примусу та покарання, якщо агенти не дотримуються встановлених формальних норм на страховому ринку. Функціонування формальних інститутів страхового ринку є більш автоматичним, з незначним впливом зовнішніх обставин, що суттєво зменшує невизначеність інституційного середовища страхового сектору та дає змогу здійснювати складні трансакції. Відповідальною за створення та закріплення в суспільстві формальних інститутів страхового ринку є держава. Базовими складовими таких формальних інститутів є законодавчі вимоги та механізми примусу. При цьому важливим є взаємоузгодженість між ними.

У загальному, формальними інститутами страхового ринку є правила й договори страхування, норми й вимоги, які містяться в нормативно-правових документах міжнародного, національного, галузевого рівня, що встановлюють певні обмеження чи вимоги щодо проведення страхової діяльності та підлягають належному контролю, а також визначають пріоритетні напрями розвитку страхового ринку.

Головною метою існування формальних інститутів страхового ринку є узгодження соціально-економічних інтересів учасників страхування стосовно укладання та обслуговування страхових договорів, а також регламентація основоположних аспектів страхових відносин, чітке визначення дій учасників страхування, вдосконалення нормативно-правової бази задля приведення її до міжнародних стандартів, формування платоспроможних, фінансово стійких та достатньо капіталізованих страховиків, а також вдосконалення систем нагляду й контролю за дотриманням запроваджених вимог. При цьому сам процес формування і розвитку формальних інститутів страхового ринку повинен здійснюватися при врахуванні особливостей політичної системи країни та на основі наявних соціально-культурних засад. В Україні інституціонально карикатурна політична система та, по суті, фундаментальна інституціональна невизначеність у всіх сферах життєдіяльності суспільства накладають свій вагомий відбиток на інституціональний розвиток страхового ринку.

В сучасних умовах ми можемо визначити, що важливими формальними інститутами страхового ринку виступають:

I. Базові формальні інститути:

1) інститут власності (проявляється у захисті приватної власності економічних суб'єктів та існуванні приватних страхових компаній);

2) інститут верховенства права (дотримання діючих норм законодавства всіма учасниками страхового ринку), який разом з інститутом власності забезпечує свободу ведення страхового бізнесу;

3) інститут грошового обігу (однією з основних ознак страхування є те, що при страхуванні виникають грошові розподільчі та перерозподільчі відносини, що обумовлені наявністю грошового та страхового ризику);

4) інститут ціноутворення (визначає та впливає на формування тарифної політики страховиків);

5) інститут політичної, правоохоронної та судової системи (як фактор захисту та дотримання прав і виконання обов'язків суб'єктів страхових відносин).

II. Специфічні формальні інститути:

– страхові відносини між страховиком та страхувальником (оформлення та пролонгація страхових договорів, механізми здійснення страхового відшкодування, права і обов'язки сторін договору);

– правила (умови) й договори страхування;

– інститут регламентованої кооперації та партнерства (у вигляді створення спілок і асоціацій страховиків; реалізації перестраховання і співстрахування, а також кептивне страхування);

– інститут страхового омбудсмена, громадське регулювання страхового ринку, товариства захисту прав страхувальників.

Неписаними та незадокументованими нормами і правилами, яким слідують економічні суб'єкти страхового ринку, формуючи їх поведінку з приводу створення, купівлі-продажу та споживання страхових послуг, є неформальні інститути.

Описуючи неформальні інститути страхового ринку, варто відмітити їх інформаційні, морально-етичні, еволюційні та трансакційні аспекти.

По-перше, неформальні інститути є специфічним джерелом інформації, яка через традиції, звичаї, вподобання передається між людьми. Для страхування характерна значна асиметрія інформації та високий рівень недовіри між страховиком та страхувальником, а також між страховиками при перестрахованні, тому пошук дійсної правдивої інформації про учасників страхових взаємовідносин за участю неформальних інститутів відіграє важливу роль.

По-друге, неформальні інститути є сукупністю морально-етичних норм, цінностей, які характерні для людей, які проживають на певній території. При здійсненні страхування потрібно враховувати особливості менталітету учасників страхових взаємовідносин, їх релігійні уподобання, бажання належати до відповідного класу суспільства.

По-третє, неформальні інститути змінюються і розвиваються разом із різноманітними трансформаціями в житті людей, передаючи наступним поколінням сформований досвід, закріплюючи ті неформальні правила, які є найбільш ефективними, й інколи перетворюються в формальні інститути. Наприклад, первинними формами страхового захисту були самострахування (накопичення необхідних запасів певних ресурсів для безперебійного функціонування) та взаємне страхування (надання спільної допомоги учасниками певної групи людей), тобто це були неформальні інститути, які згодом закріпилися законодавчо й стали формальними у вигляді функціонування товариств взаємного страхування та обов'язкового формування страхових резервів суб'єктами господарювання. Відбувалася еволюція форм страхового захисту з самострахування у взаємне страхування, а згодом і в добровільне страхування в страховій компанії, а в деяких випадках і в обов'язкове страхування. На сучасному страховому ринку активно використовуються сучасні технологічні та фінансові інновації, які, сформувавшись у вигляді неформального інституту іншуртех, мають всі потенційні можливості в близькому майбутньому чітко формалізуватись й еволюціонувати у новий формальний інститут страхового ринку.

По-четверте, неформальні інститути є способом зменшення трансакційних витрат. У страхуванні вони проявляються через схемне та кептивне страхування; страхове шахрайство; корупцію як спосіб подолання адміністративно-бюрократичної системи створення та ліцензування страховиків; іншуртех як сучасний метод поліпшення якості надання страхових послуг та їх здешевлення, розширення фінансових послуг; спільні домовленості страховиків щодо ведення тарифної політики чи обміном інформацією, що дає змогу зменшити їм певні затрати тощо.

Отже, неформальними інститутами страхового ринку є:

I. Базові – неформальні інститути страхового ринку, які пов'язані з історичними, національними та іншими особливостями притаманними кожній країні:

- культура, звичаї, релігія і традиції економічних суб'єктів;
- психологія і ментальність учасників страхового ринку;
- рівень життя населення та бажання належати до відповідного класу суспільства;
- корупція та бюрократія в державі;
- ділова етика, підприємницькі здібності та традиції ведення бізнесу;
- ділова активність, рівень менеджменту і маркетингу учасників страхування (як приклад – поширення інтернет-продажів страхових послуг, сучасні технології ведення бізнесу).

II. Специфічні – неформальні інститути, які пов'язані з особливостями функціонування страхового ринку та специфікою страхових взаємовідносин.

Серед специфічних неформальних інститутів страхування варто виділити:

- 1) страхова культура та грамотність учасників страхового ринку;
- 2) страхове шахрайство та схемне страхування (порушення як з боку страховика, так і з боку страхувальника, тобто опортуністична неформальна поведінка учасників страхування);
- 3) інститут нерегламентованої кооперації та партнерства страхових компаній (неузаконені об'єднання страховиків, їх домовленості щодо спільної політики ціноутворення чи інших форм співпраці);
- 4) неформалізовані умови страхових договорів, які можуть використовуватись в певних обставинах на користь окремих агентів, страхових посередників, учасників страхового ринку;
- 5) поєднання технологічних, фінансових, страхових, банківських та інформаційних аспектів при задоволенні запитів зацікавлених сторін (іншуртех, фінтех).

При цьому, як зазначає Віленчук О. М., «взаємодія різноманітних інституцій формує умови для функціонування інституціонального середовища через створення соціально-економічних, організаційних, правових та інших комунікацій між учасниками страхового процесу» [10].

Еволюція та трансформація існуючих інститутів та обсягів їх впливу на страховий ринок відбувається постійно, досить часто неформальні правила перетворюються у формальні інститути, наприклад, інститут омбудсмена в страхуванні, захист прав страхувальників, формування гарантійних фондів на початку свого виникнення здійснювались за неформальними правилами, а згодом трансформувались у формальні інститути, які закріплені встановленими нормами та відповідним чином регулюються.

Висновки з проведеного дослідження. Страховий ринок формується та функціонує під впливом ряду формальних та неформальних інститутів. Формальні інститути страхового ринку є чітко зафіксованими, регулюються публічними механізмами захисту та обов'язкові для виконання всіма економічними суб'єктами, що задіяні в процесі страхування. Головною метою існування формальних інститутів є узгодження соціально-економічних інтересів учасників страхового ринку щодо укладання та обслуговування страхових договорів, регламентація страхових відносин, формування платоспроможних та фінансово стійких страховиків тощо.

Неформальні інститути страхового ринку – неписані та незадокументовані норми і правила, які формують поведінку економічних суб'єктів страхового ринку з приводу створення, купівлі-продажу та споживання страхових послуг.

Формальні та неформальні інститути страхового ринку варто розподіляти на базові та специфічні, враховуючи особливості функціонування страхового ринку та специфіку страхових взаємовідносин.

Вплив неформальних інститутів на формування та функціонування страхового ринку і його учасників виміряти та скоригувати досить складно. Хоча саме вони стають домінуючими в умовах інституційного дисбалансу, зумовленого змінами інституційної структури страхового ринку. Саме тому, врахування сфери впливу діючих формальних і неформальних інститутів страхового ринку сприятиме поліпшенню якості надання страхових послуг та ефективності роботи учасників страхового ринку, що дасть потужний поштовх до зростання довіри до страхового ринку та його сталого розвитку.

Література

1. Норт Д. С. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюби. Київ, 2000. 198 с.

2. Hofstede G. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*. 2011. 2(1). URL: <http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=orpc> (дата звернення: 25.07.2021).
3. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 2002. 416 с.
4. Чухно А. А. Вибрані праці : у 2 т. / передм. Л. В. Губерського, Т. І. Єфименко. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. Т. 1. 557 с.
5. Нікіфоров П. О. Институціональний вимір трансформаційних процесів у фінансовій системі України: теоретичні підходи та прикладні аспекти. *Сучасні тенденції інституціональних трансформацій фінансової системи України* : кол. монографія / за заг. редакцією П. О. Нікіфорова. Чернівці : Технодрук, 2018. С. 10-26.
6. Гриценко О. А., Золотарьова Ю. І. Неформальні інститути в контексті реалізації економічних і соціальних прав людини. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 2(25). С. 224-239.
7. Коваленко Ю. М. Неформальні норми фінансового сектора економіки: економічна ментальність та інституційна довіра. *Економічна теорія*. 2011. № 2. С. 58-68.
8. Андреева О. І. Формування інституціональної структури страхового ринку України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Запоріжжя, 2017. 224 с.
9. Віленчук О. М. Методологічні засади інституціональних перетворень на ринку аграрного страхування. *Механізм регулювання економіки*. 2015. № 1. С. 88-99.
10. Віленчук О. М. Організаційно-економічні засади формування та функціонування ринку аграрного страхування : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Житомир, 2019. 536 с. URL: http://znau.edu.ua/images/public_document/2019/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%92%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%9E.%D0%9C..pdf (дата звернення: 25.07.2021).
11. Слободянюк О. В. Страховий ринок у категоріях інституціональних теорій. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 61-64.

References

1. Nort, Douglass C. (1990), *Institutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance], Translated by I. Dziuba, Kyiv, Ukraine, 198 p.
2. Hofstede, G. (2011), Dimensionalizing Cultures. The Hofstede Model in Context, *Online Readings in Psychology and Culture*, no. 2(1), available at: <http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=orpc> (access date July 25, 2021)
3. Oleynik, A.N. (2002), *Institutsionalnaia ekonomika* [Institutional economics], tutorial, INFRA-M, Moscow, Russia, 416 p.
4. Chukhno, A.A. (2012), *Vybrani pratsi : u 2 t.* [Selected works in 2 volumes], DNNU "Akad. fin. upravlinnia", Kyiv, Ukraine, Vol. 1, 557 p.
5. Nikiforov, P.O. (2018), "Institutional dimension of transformation processes in the financial system of Ukraine: theoretical approaches and applied aspects", In: Nikiforov, P.O. (Ed.), *Suchasni tendentsii instytutsionalnykh transformatsii finansovoi systemy Ukrainy* [Modern tendencies of institutional transformations of the financial system of Ukraine], coll. monograph, Tekhnodruk, Chernivtsi, Ukraine, pp. 10-26.
6. Hrytsenko, O.A. and Zolotarova, Yu.I. (2015), "Informal institutions in the context of economic and social rights", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*, no. 2(25), pp. 224-239.
7. Kovalenko, Yu.M. (2011), "Informal norms of the financial sector of the economy: economic mentality and institutional trust", *Ekonomichna teoriia*, no. 2, pp. 58-68.
8. Andrieieva, O.I. (2017), "The formation of the institutional structure of the insurance market of Ukraine", Diss. of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.03, Zaporizhzhia, Ukraine, 224 p.
9. Vilenchuk, O.M. (2015), "Methodological bases of institutional reforms in the agricultural insurance market", *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, no. 1, pp. 88-99.
10. Vilenchuk, O.M. (2019), "The organizational and economic fundamentals of the agrarian insurance market formation and functioning", Diss. of Doctor Sc. (Econ.), 08.00.03, Zhytomyr, Ukraine, 536 p., available at: http://znau.edu.ua/images/public_document/2019/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%92%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%9E.%D0%9C..pdf (access date July 25, 2021).
11. Slobodianiuk, O.V. (2016), "The insurance market in categories of institutional theories", *Ekonomika ta derzhava*, no. 2, pp. 61-64.